

Національна пам'ять як зброя в інформаційній війні

Богдан Черномаз, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Ознаки розвитку цивілізаційних процесів в Україні ми спостерігаємо повсюдно і щодня. Стають звичними і закономірними такі досягнення людства, як комп'ютер, смартфон, цифрова фотографія, планшет тощо. Поряд із позитивними ознаками розвитку цивілізації, ми бачимо багато досягнень, які важко досягнути розумом людини, яка тверезо мислить. Зокрема, поряд з позитивними досягненнями людства ми повинні навчитися вчасно розпізнавати і протидіяти новим винаходам, які використовуються деякими державами для ведення загарбницьких війн.

У пропонованій статті висвітлено видимі аспекти нового типу сучасної війни, яку сусідня з Україною держава – Росія, відчувши зручний момент, розпочинає проти своїх сусідів, зокрема і проти України. Йдеться про так звані «гібридні війни», ефективність яких Росія апробує на найближчих сусідніх країнах.

У статті акцентовано увагу на тому, що Росія ніколи не починає агресію відкрито, вона завжди прикриває свої наміри «миролюбивою» риторикою. Звичайно жертвами Росії стають ті держави-сусіди, які не в змозі показати силові та інформаційне протистояння. Стало закономірністю, що у зручний момент керівники Росії розпочинають агресію, і їх збройні сили діють за правилом, виведеним Макіавеллі, а пізніше облюбованим більшовиками в 20-ті роки ХХ ст.: «кто не с нами, тот против нас». Розпочавши агресію, Росія не вгає декларувати для всього світу казки про дружбу і мир.

В основній частині статті автор наголошує на тому, що всі війни, які розпочинає Росія з сусідніми державами, мають спільну ознаку – легкодосяжне для російських збройних сил географічне розташування держав, проти яких спрямована агресія. Автор статті ненав'язливо робить акценти на агресивних особливостях історичного шляху Росії, зокрема, на тому періоді, коли вона стала перетворюватись з Московії на Росію. У статті автор наголошує, що Росія своєю поведінкою, по суті, переконує всіх далекоглядних людей в тому, що вона є спадкоємцем розбійницького норову, який перейняла ще у XIII ст. від Золотої Орди. Власне, від орди Батия керівники Росії успадкували звичку красти чужий життєвий простір та чужу територію. Ця звичка поступово набула значення національної риси росіян.

Одним із найнебезпечніших методів, який передуює застосуванню Росією вогнепальної зброї, є інтенсифікація війни в інформаційному просторі. Звичайно ознакою початку агресії з боку Росії проти народів, які вона обрала своїми жертвами, є втручання в гуманітарну сферу життя цих народів. Якщо сказати іншими словами, у російському варіанті інформаційна війна – це обов'язкова прелюдія перед початком повномасштабної «гарячої» війни.

Приклад проведення однієї із антиукраїнських спецоперацій інформаційної війни проти України наведено у статті відомого в Україні історика із Запоріжжя, Сергія Терно, у якій він розкриває мету інформаційної війни, що стала цілком очевидною після аналізу змісту шкільного підручника для п'ятикласників, не так давно виданого в Україні. Сергій Терно переконливо, вдаючись до демонстрації прикладів і доказів, доводить, що інформаційна війна, яку Росія нав'язує Україні, має остаточну мету – цілковиту асиміляцію українського етносу і перетворення українського життєвого простору на «руській мір». Зазвичай така поведінка Росії передуює збройному нападу, і це відбувається завжди, якщо жертва російської агресії відмовляється піддаватися наказам Росії.

У пропонованій статті автор ненав'язливо допомагає читачеві визнати, що в сучасному еволюційному розвитку світових цивілізаційних процесів існують нові і вдосконалені старі методи ведення загарбницьких війн.

Фахівці, які спеціалізуються на вивченні розвитку міжнаціональних відносин, лише після відкритої військової агресії Росії, яка почалася у 2014 р., визнали, що Росія веде проти України загарбницьку війну, яку політологи назвали «гібридною». Одним із аспектів гібридної війни є війна в інформаційному просторі, а на передньому краї інформаційних «боїв» знаходиться боротьба за історичну пам'ять. Розкриваючи цей аспект, буде доцільним термін «історична пам'ять» уточнити розширеним поясненням, яке має звучати як боротьба за право трактування вітчизняної історії, до якого ми приходимо на основі історичних знань.

У висновках, щоб підкреслити значення «боїв» в інформаційному просторі, автор статті наводить яскраві приклади участі в інформаційній війні перших осіб держави-агресора. Переконаливо і досить вдало описано прояви боротьби української інтелігенції за право молоді на історичну пам'ять і справедливість. Значну увагу в статті приділено оцінкам українських істориків значення дослідження і вивчення історичної пам'яті. У статті наводяться неспростовні докази того, що історичні знання є одним із видів інформаційної зброї, яка в багатьох випадках є ефективнішою від зброї вогнепальної. Якщо ми «історичну пам'ять» трактуємо як один з видів сучасної інформаційної зброї, то у пропонованій статті висвітлюються приклади застосування цієї зброї в умовах інформаційної війни.

У заключній частині статті подаються цитати впливових науковців про те, як вони оцінювали значення інформаційного впливу на суспільство відомих історичних осіб: цариці Російської імперії Катерини II і міністра пропаганди Німеччини Йозефа Геббельса.

Ключові слова: історична пам'ять, інформаційна війна, патріотизм, російська агресія, «гібридна» війна, інформаційна зброя

National memory as a weapon in the information war

Bohdan Chornomaz, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

We can observe signs of development of civilization processes in Ukraine everywhere on a daily basis. Such achievements of mankind as computers, smart phones, digital photography, tablets, etc. are becoming common and natural. Along with the positive signs of the development of civilization, we see many achievements that are difficult to grasp by the mind of an ordinary person. In particular, along with the positive achievements of mankind, we must learn to recognize and counter the new inventions used by some states to wage aggression in time.

The article highlights the visible aspects of a new type of modern war, which the state of Russia, is waging against its neighbors, including Ukraine, whenever it is convenient to them. These are the so-called «hybrid wars», which Russia is testing on the neighboring countries.

In the article it is pointed out, that Russia never starts aggression openly; it always covers its intentions with «peaceful» rhetoric. As usual, Russia's victims are those neighboring countries that are unable to show power and information confrontation. It has become a tendency that when the time comes, the Russian leaders begin aggression, and their armed forces act according to a motto deduced by Machiavelli and later applied by the Bolsheviks in the 1920s: «You're either with us, or against us». Starting aggression, Russia continues to declare tales about friendship and peace to the whole world.

In the main part of the article, the author emphasizes that all the wars that Russia is embarking on with neighboring countries have a common feature - the geographic location of these states, easily accessible to the Russian armed forces. The author of the article implicitly emphasizes the aggressive features of the historical path of Russia, in particular, the period when it began to transform from Muscovy to Russia. In the article, the author emphasizes that Russia by its behavior, in fact, convinces many prescient people that it is the heir to the robbery mind, which it adopted back in the XIII century from the Golden Horde. Actually, the Russian leadership inherited the habit of stealing another's living space and another's territory from Batu Khan's Horde. This habit gradually gained importance of the national feature of the Russians.

One of the most dangerous methods that precedes Russia's use of firearms is intensification of the war in the information space. As usual, Russia's aggression against the nations it has sacrificed is a sign of interference with the humanitarian sphere of these peoples' lives. In other words, in the Russian version, information war is a mandatory prelude to the start of an actual war.

An example of one of the anti-Ukrainian special operations of information war against Ukraine is given in an article by a famous historian from Ukraine, Serhii Terno, in which he reveals the purpose of an information war, which became quite evident after analyzing the content of a class book for fifth grade students recently published in Ukraine. Serhiy Terno convincingly, by demonstrating examples and evidence, proves that the information war that Russia is imposing on Ukraine has a final goal - the complete assimilation of the Ukrainian ethnos and the transformation of the Ukrainian living space into a «Russian dimension». Usually, such behavior in Russia precedes an armed attack, and it always happens if the victim of Russian aggression refuses to obey Russia's orders.

In the article, the author indirectly helps the reader to recognize that there are new and improved old methods of waging war in the modern evolutionary development of world civilization processes.

Experts specializing in the study of the development of interethnic relations, only after the open military aggression of Russia, which began in 2014, acknowledged that Russia is waging an aggressive war against Ukraine, which political scientists called «hybrid». One of the aspects of “hybrid” war is the war in the information space, and the battle for historical memory is at the forefront of information battles. Revealing this aspect, it would be appropriate to clarify the explanation of the term «historical memory» with an expanded explanation of the right to interpret national history, which we understand with the help of historical knowledge.

By way of conclusion, the author cites vivid examples of participation in the information war of the representatives of the aggressor state to emphasize the importance of so called «battles» in the information space. The Ukrainian intellectuals’ struggle for the right of young people for historical memory and justice is described in a convincing and successful way. Much attention is given to the Ukrainian historians’ assessment of the value of research and study of historical memory. The article provides incontrovertible evidence that historical knowledge is a type of information weapon, which in many cases is more effective than a firearm. If we treat «historical memory» as one of the modern information weapons, the article covers examples of the use of these weapons in the context of the information war.

Finally, quotes of influential scholars on how they assessed the importance of informational influence on the well-known historical figures are stated in the article: the queen of the Russian Empire, Catherine II and the German propaganda minister, Joseph Goebbels.

Keywords: *historical memory, information war, patriotism, Russian aggression, «hybrid» war, information weapon*

Национальная память как оружие в информационной войне

Богдан Черномаз, Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

Признаки развития цивилизационных процессов в Украине мы наблюдаем повсеместно и ежедневно. В современном мире такие прогрессивные достижения человечества, как компьютер, смартфон, цифровая фотография, планшет и многие другие новшества – обычные вещи. Вместе с тем рядом с позитивными достижениями имеют место достижения, которые трудно поддаются здравому смыслу. В связи с этим мы должны научиться вовремя распознавать и противодействовать новым изобретениям, направленным против человечества, в частности новой методике ведения захватнических войн, используемой некоторыми государствами.

В предлагаемой статье освещены аспекты нового типа современной войны, которую, соседствующая с Украиной держава – Россия, выбрав удобный момент, всегда начинает против своих соседей, в том числе и против Украины. Мы имеем ввиду так называемые «гибридные войны», эффективность которых Россия испытывает на ближайших соседних государствах.

В статье акцентировано внимание на том, что Россия никогда не начинала агрессию открыто, она всегда прикрывает свои намерения «миролюбивой» риторикой. Обычно жертвами России становятся те государства-соседи, которые не в состоянии продемонстрировать силовое и информационное сопротивление. Стало закономерным, что при наступлении удобного момента руководство России начинает агрессию, российские вооруженные соединения действуют согласно правилу, сформулированному Макиавелли, а позднее одобренному большевиками в 20-х годах XX ст.: «кто не с нами, тот против нас». Тем не менее, начиная агрессию, Россия не устает декларировать всему миру сказки о дружбе и мире.

В главной части статьи автор акцентирует внимание на том, что все войны, которые инициирует Россия с соседними государствами, имеют общий признак – легко достигаемое для российских вооруженных сил географическое расположение стран, против которых направлена агрессия. Автор статьи ненавязчиво обращает внимание на агрессивные особенности исторического пути России, в частности на том периоде, когда она начала превращаться из Московии в Россию. В статье автор акцентирует внимание на том, что Россия своим поведением убеждает всех дальновидных людей в том, что она является наследницей разбойничьих привычек, которые она унаследовала еще в XIII ст. от Золотой Орды. Собственно, от орды Батые предводители России унаследовали привычку воровать чужую территорию. Эта привычка постепенно обрела значение национальной черты россиян.

Один из самых опасных методов, который предшествует применению огнестрельного оружия и

всегда применяется Россией, – это информационная война, которая интенсифицируется перед началом военных действий, то есть война в информационном пространстве. Обычно признаком начала агрессии со стороны России против народов, которые она избрала своими жертвами, является вмешательство в гуманитарную сферу жизни этих народов. Если выразиться другими словами, в российском варианте информационная война – это неотъемлемая прелюдия перед началом полномасштабной «горячей» войны.

Пример проведения одной из антиукраинских спецопераций информационной войны России против Украины подается в статье известного в Украине историка из города Запорожье Сергея Терно. Анализируя содержание школьного учебника для пятиклассников, не так давно изданного в Украине, он раскрывает цель информационной войны, которая стала явной. Сергей Терно довольно убедительно доказывает, что информационная война, навязанная Украине Россией, имеет главную цель – ассимиляцию украинского этноса и превращение украинского жизненного пространства в «Русский мир».

Обычно такое поведение России предшествует вооруженному нападению и всегда так случается, если жертва агрессии отказывается выполнять распоряжения Российского правительства.

В предлагаемой статье автор ненавязчиво помогает читателю узнать, что в развитии современных эволюционных процессов существуют современные и усовершенствованные методы ведения захватнических войн.

Ученые, которые специализируются на исследовании межнациональных отношений, только после открытой военной агрессии России против Украины, которая началась в 2014 г., признали, что Россия начала против Украины захватническую войну. Политологи навали ее «гибридной». Война в информационном пространстве – один из вариантов гибридной войны, а на переднем крае информационных «битв» ведется борьба за историческую память. Раскрывая этот аспект, будет целесообразным термин «историческая память» уточнить расширенным толкованием, которое должно звучать как борьба за право трактовки отечественной истории, к которой мы пришли на основании исторических знаний.

В итогах статьи для того чтобы подчеркнуть значение «боев» в информационном пространстве, автор подает яркие примеры участия в информационных войнах первых личностей государств-агрессоров. Убедительно и довольно удачно подаются примеры борьбы украинской интеллигенции за отстаивание права подрастающему поколению на историческую память и справедливость. Значительное внимание в предлагаемой статье уделено оценкам украинских историков значения исследований и изучения исторической памяти. В статье приводятся неоспоримые доказательства того, что исторические знания есть одним из видов информационного оружия, которое во многих случаях действует более эффективно, чем оружие огнестрельное. В том случае, если мы «историческую память» объясняем как один из видов современного информационного оружия, то в предлагаемой статье освещаются примеры применения этого оружия в условиях информационной войны.

В заключительной части статьи автор цитирует украинских историков, из высказываний которых мы узнаем, что украинские историки придавали большое значение информационному влиянию на общество. Пример такого влияния автор демонстрирует цитатами царицы Российской империи Екатерины II и министра пропаганды Германии Йозефа Геббельса.

Ключевые слова: историческая память, информационная война, патриотизм, российская агрессия, гибридная война, информационное оружие

У кінці ХХ-го ст. Україна проголосила державну незалежність і українське суспільство опинилося перед новими, незанимає раніше викликами. З'явилися невідкладні завдання, які потребували відповідей і кваліфікованого визначення їх сутності. Виникла потреба в кваліфікованих фахівцях, зокрема істориках, які б легко могли визначати характер діяльності державних чиновників за ознакою ворожості чи миролюбності до суспільно-політичних подій, які у неймовірній кількості інспірувалися і інспіруються досі Росією на території України і в яких нелегко розібратися пересічному громадянину України. Суть одного із най-

важливіших викликів полягала в тому, що Росія розпочала проти України відкриту різноаспектну агресію, яку політики назвали «гібридною війною». Стан гібридної війни, в якому опинилася Україна, вимагав від українського суспільства і передовсім від істориків та всієї української інтелігенції термінового віднайдення правильних суспільно-політичних орієнтирів, оскільки 70-тирічне перебування українського суспільства під тиском комуністсько-більшовицького режиму стало причиною деформації моральних, міжнародних та загальноприйнятих етичних орієнтирів. А найбільшою втратою української нації є втрата колективного інстинкту самозбе-

реження в середовищі українського суспільства.

Ми ставимо перед собою мету дослідити сутність небезпеки різнопланових проявів агресії, які застосовує Росія проти України; дослідити найбільш небезпечну частину складових «гібридної» війни, яку знавці теорії війн кваліфікують як війну в інформаційному просторі. Це є вкрай важливо, оскільки ознаки інформаційної війни проявляються у різних аспектах, зокрема і у вигляді закамуфльованого феномену міжнародної політики країни агресора. Про те, наскільки небезпечна гібридна агресія, досить переконливо свідчать підрахунки професора Гарвардського університету Тараса Гунчака, який підрахував, що Московія з 1462 р., тобто з часів царювання Івана III (тоді вона ще Росією не була), володіла 16 тисячами кв. миль території. Після 1462 р., використовуючи «миролюбиву» риторику підступу, обману і підкупу, Московія стала загарбувати території сусідніх народів. Починаючи з 1721 р., Московія розширювала свою територію (тобто загарбувала) з швидкістю 50 кв. миль кожного дня протягом 400 років. У 1914 р. вона вже була імперією і володіла площею 8 млн. 600 тис. кв. миль [1].

Паралельно з розширенням анексованих територій Московія на своєму історичному шляху використовувала успадковані від татар принципи азійського деспотичного способу державного правління. Це дало їй можливість, не докладаючи надто багато зусиль, поширювати серед підкорених народів міф про «братню» допомогу народам Азії та Сибіру. У процесі просування Московії в напрямі Сходу і Сибіру вона підступом і віроломством загарбала і європейську Україну.

Докладаючи величезних зусиль до створення брехливого іміджу «братньої» до всіх сусідніх народів світу держави, Московія нещадно використовувала підкорені народи і їхній життєвий простір як економічних та територіальних «донорів». Традиційно декларуючи «братскую допомогу», Росія досить швидко прибрала до своїх «рук» діамантові копальні Якутії, золото Чукотки, газові родовища хантів і все, до чого дотягнулися руки москалів, усе ставало «русской отчизной». Україна була однією із перших європейських країн, яка зазнала долі демографічного, матеріального та інтелектуального донора країни-колонізатора.

Із здобуттям Україною незалежності і в умовах війни сучасність диктує історикам як фіксаторам історичних процесів на науковому рівні

досліджувати справжню суть ставлення Росії до анексованих країн і України зокрема. Історики ставлять перед собою мету дослідити сутність методів та технологій, які були використані російським «агітпропом», для того, щоб увесь світ і українці зокрема повірили у «братерське» трактування Росією України.

Приставаючи до такого завдання, мусимо визнати, що Росія за період домінування над Україною зуміла значною мірою зрусифікувати український етнос і деформувати національну ментальність. Згадавши термін «ментальність», зауважимо, що цей термін слід розуміти розширено, як поняття.

З'ясуємо, що саме під терміном-поняттям «ментальність» ми розуміємо (іноді замість слова «ментальність» історики та соціологи вживають слово з аналогічним значенням – менталітет). Автор виданого для студентів українських вишів сучасного посібника з історії України, Олександр Дмитрович Бойко, подає значення слова «менталітет» у варіанті, який можна застосувати до будь-якого гіпотетично взятого народу. Тлумачення Олександром Бойком слова «менталітет» звучить так: «Під ментальністю (менталітетом) розуміють стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, що визначають устремління, нахили, орієнтири людей, у яких виявляються національний характер, загально визнані цінності, суспільна психологія. Ментальність означає дещо спільне, що лежить в основі свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного, тобто вона є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій» [2]. Словникове пояснення, співзвучне з визначенням О. Бойка. Слова «ментальність», «менталітет» є загальними поняттями і можуть бути придатними для визначення ментальності будь-якого гіпотетично взятого народу без врахування багатьох особливостей, які завжди притаманні лише тому чи іншому народу і які набуваються протягом історичного шляху розвитку конкретного народу, соціуму, нації чи якоїсь іншої конкретної соціальної групи.

Погоджуючись з формулюванням О. Бойка, до його формулювання значення слова «менталітет» додамо розширене визначення з врахуванням українських реалій, яке можна сформулювати так: «це спосіб мислення, сукупність розумових навичок і духовних установок, властивих людині або суспільній групі, які набуті цією групою (якщо йдеться про колективний менталітет) чи індивідумом (якщо йдеться про

конкретну особистість) в процесі здобуття практичного досвіду в певних суспільно-історичних обставинах, які виникали в боротьбі за виживання та утвердження серед інших соціумів-сусідів у певних природних умовах навколишнього середовища».

Тобто якщо ми матимемо на увазі ментальність гіпотетично взятого народу, наприклад, українського, то наше визначення треба розуміти цілком осібно, але, коли йдеться про Україну і українців, до загальновідомого слова «менталітет» потрібно додавати слово «український». При цьому зазначимо, що поняття «український менталітет» має глибокий, властивим тільки цьому виразу, зміст. Зміст цього поняття містить інформацію про опір українського народу асиміляторському впливу держав-загарбників, які чинили домінуючий вплив на весь український соціум. Отже, вживаючи поняття «український менталітет», ми передусім маємо на увазі той стан ментальності, що сформувався під впливом довготривалої дії сильних подразників, які змушували величезні маси українців методом «спроб» вишукувати умови, які б були гарантією збереження життя та більш комфортнішого добробуту. Науковці, які вивчають особливості прояву ознак засвоєння менталітету, стверджують, що на формування колективного менталітету народу, соціальної групи чи нації, крім соціальних чинників, завжди мають детермінуючий вплив клімат, ландшафт, традиції, звичаї, вірування, фольклор, одяг, особливості декору одягу (наприклад, вишивка) тощо. До цього мусимо зауважити, що формування ментальності відбувається на підсвідомому рівні і є дуже довготривалим процесом. Позбутися певних рис індивідуального чи колективного менталітету або набуті якихось нових рис колективної ментальності протягом одного-двох поколінь неможливо. Але, за умови довготривалого застосування певного набору штучних подразників, колективний менталітет народу, етносу чи просто соціуму можна деформувати або змусити індивідуума засвоїти штучно створену інформацію, а суспільну формацію набуті нових рис ментальності або деформувати ті, які вже сформовані. Наприклад, це відбувається за умови виникнення довготривалого періоду насильного домінування і нав'язування волі одного етносу іншим, проведення домінуючим етносом політики мовно-культурних утисків, колективного гноблення, залякування та політики асиміляції. Політика асиміляції на практиці проявляється

у створенні умов, за яких поневолений народ примусово позбавляється можливостей публічних виявів національних традицій, національної гідності, національної гордості та інспіруються умови, у результаті яких відбувається процес звикання цілого народу до відчуття національної меншовартості. Постійна колективна боязнь повтору репресій чи реальна небезпека нового голодомору тощо призводить до деформування колективної ментальності.

Специфіка буття України у період, який був до проголошення державного суверенітету, характеризується тим, що домінуючі в Україні держави не допускали появи здібних людей, які б були спроможні визначити, в якому стані перебуває ментальність українського суспільства. Якщо ми пригадаємо прізвища українців, які зробили значні внески у розвиток світової науки, то список вийде цікавим і матиме одну спільну рису: усі ці люди реалізовували свої таланти за межами України. Це Юрій Кондратюк, Олександр Можайський, Ігор Сікорський, Сергій Корольов.

Одне із важливих завдань, яке постало перед українською інтелігенцією після проголошення державної незалежності, полягає у необхідності застосування заходів щодо недопущення подальшого руйнування вже й так деформованої ментальності українського суспільства. Кроки в напрямі з'ясування перелічених вище чинників і вироблення мір протидії їм, які, на перший погляд, є простими речами, мали б бути зроблені ще в перші роки після проголошення незалежності України. Наразі пройшло вже більше двох десятиліть як Україна є юридично суверенною державою, але і досі керманічі України не визначили суспільно-політичні парадигми і пріоритети, за якими має розвиватися зовнішня та внутрішня гуманітарна політика.

Для того щоб зрозуміти, яким чином Росії легко вдавалося протягом кількох століть нещадно грабувати багатства українського народу і твердити українцям та всьому світу про «братерське» ставлення Росії до України і українців (як до народу), потрібно передусім констатувати, що Україна перебувала (перебуває й досі) у стані значної економічної та енергетичної залежності від Росії. На такому тлі Росія інтенсивно веде різнопланову, зокрема й інформаційну, війну проти України з метою поглинення набутків культури, мови, традицій. Ми мусимо визнати, що Росія досягла в цьому відношенні значних успіхів. Про необхідність створювати заходи протидії

стали відкрито говорити представники офіційної влади, тобто ті, які мали б за це взятися ще після проголошення державної незалежності, представники влади і, зокрема, перші особи нашої держави, а не лише на 28-й рік існування України як суверенної держави. Лише майже за три десятиліття після проголошення незалежності найвище керівництво України відважилось офіційно визнати правоту і психологічну близькість українському загалу гасла: «віра, армія, мова». На жаль, це відбулося лише після чверті століття існування незалежності української держави.

Потребу чинити спротив інформаційній агресії ворожих держав українська влада усвідомила лише у 2016 р. Саме в цей рік українська РНБО (Рада національної безпеки і оборони) вирішила ухвалити Доктрину інформаційної безпеки України.

Власне, щоб зрозуміти небезпеку і сутність сучасних подій в інформаційному просторі, для аналізу необхідно застосовувати нові, не згадані в сучасних посібниках для студентів ВНЗ, аналітичні методи та використовувати здобутки вже апробованих на Заході історичних шкіл. Отже, використаємо досягнення школи «Нові історики» (цю школу ще називають «школа “Ан-налів”»). Ми вважаємо, що застосування нових, але вже апробованих у країнах Заходу знань розширить можливості істориків-аналітиків і дозволить поглибити розуміння суті історичних явищ та фактів [3].

Власне, у середовищі українських істориків на рівні особистого ентузіазму відбулося загощення уваги до ряду нових дисциплін, які на початку XXI ст. стали набувати в Україні популярності і розвиватися як супутні з історичною наукою дисципліни. Супутні з історичною наукою дисципліни суттєво допомагають зрозуміти навколишню дійсність. Однією з таких супутніх з історичною наукою дисциплін є «історія пам'яті», або цю дисципліну ще називають – «усна історія» [3]. Ми не називаємо низку інших супутніх з історичною наукою дисциплін, таких як історія понять, усна історія, візуальна історія тощо, які поглиблено вивчаються прибічниками історичної школи «Нові історики» у дослідницьких центрах вивчення історії в країнах Заходу.

На сторінках пропонованої статті ми приділяємо особливу увагу феномену «пам'яті», оскільки українській державі нав'язана війна, у якій агресор передусім намагається сфальсифікувати і присвоїти нашу історію, при цьому переслідуючи традиційну мету – «нав'язати

противнику (тобто нам. – Ч.Б.) свою волю» [4]. Збройна агресія, нав'язана нам Росією, була зупинена Добробатами, які прикладом свого героїзму спонукали формування української міліції та решток армійських підрозділів теж взяти участь у захисті Вітчизни.

Ситуація, яка виникла в Україні у 2014 р. переконала керманців Росії в тому, що в Україні є досить добровольців, які готові навіть без зброї стати на захист своєї Вітчизни. Саме це було причиною того, що ворог зупинився, але не припинив снувати плани про загарбання України. Мусимо визнати, що частина мешканців України за час домінування Росії над українським життєвим простором, не витримала потужного русифікаційного впливу кремлівських загарбників. У результаті такої ситуації в Україні з'явилася значна кількість русифікованих українців, які спільно з російськомовними мігрантами створили потужну так звану «п'яту колону», яку об'єднує антиукраїнська діяльність.

Інформаційна війна набирає все більшого значення і до інформаційних боїв долучаються навіть перші особи держав. Наприклад, якщо ми пригадаємо візит президента Росії Путіна до Франції (2017 рік), то під час візиту він публічно висловив своє трактування історичних постатей, які були добре відомі в Україні і Франції. У своєму трактуванні президент Росії Путін, не змигнувши оком, заявив, що королева Франції Анна є російською княжною, а її батько – київський князь Ярослав Мудрий – є представником російських князів [5]. Цей приклад засвідчує, що президент Росії особисто ступив на стежку інформаційної війни проти України.

Власне, ми прагнемо з погляду історика визначити незадекларовані засобами дипломатії або в ЗМІ ознаки інформаційної агресії Росії та показати механізми її впливу, який загострився після 2014 р., хоча російська інформаційна агресія не припинялася увесь період її домінування в Україні. До цього зауважимо, що байдуже ставлення представників української влади до інформаційних спецоперацій, які Росія проводить в Україні, наносить ідеї державності України більшу шкоду, ніж щоденне «пострілювання» російських снайперів по нашим захисникам Вітчизни.

Таке не дуже втішне морально-психологічне тло сприяє зростанню уваги до значення поняття «історична пам'ять». Ми розуміємо, що «історична пам'ять» – це один з основних чинників впливу на формування світоглядних орієн-

тирів особи. А звідси і на виховання світоглядних орієнтирів та почуття патріотизму суцільних та ще ненароджених поколінь.

Усвідомлення значення історичної пам'яті породило у середовищі дослідників історії потребу посилення уваги до вивчення історії як до потужної виховної дисципліни, що формує національну ментальність. Зупиняючись на темі збереження пам'яті, доцільно це поняття поділити на декілька категорій. Перелічимо деякі з них: «історична пам'ять», «колективна пам'ять», «національна пам'ять», просто «пам'ять про те, що було», «династична пам'ять», «родинна» тощо.

Наразі стало цілком очевидним, що протягом останніх 4–5-ти років у мережі Інтернет та на шпальтах багатьох популярних часописів стали частіше з'являтися статті, у яких автори ненав'язливо підкреслюють роль історичної пам'яті у становленні Громадянина і Патріота. Стихийно в середовищі інтелігенції, пов'язаної з педагогічною діяльністю, виникло колективне прагнення вдосконалити освітньо-виховний процес студіюючої молоді, який би формував їхню свідомість на основі загальнолюдських, загальноновизнаних і загальноприйнятих критеріїв [6]. Причини загострення уваги українських дослідників історії до проблеми історичної пам'яті спричинені необхідністю реагування українського суспільства на відверто ворожу агресію Росії, яка, до апробованих ще у минулому столітті методів «гібридної» війни, інтенсифікуючи її, додала ще війну, яка отримала назву «інформаційна війна».

Якщо здійснити поверховий аналіз ворожих «спецоперацій» на полі інформаційної війни, то побачимо, що вони базуються на відвертих фальсифікаціях і перекручуванні історичної правди, замовчуванні історичних фактів тощо. Саме ця обставина спонукає українських науковців будувати системи захисту у цій площині.

Реалії нашого буття ускладнені тим, що в Україні існує «п'ята колона», яка значною мірою представлена зрусифікованими представниками української інтелігенції та деструктивно налаштованими мігрантами, яких з Україною пов'язують лише меркантильні прагнення.

Така ситуація породжує дискусії між політичним істеблїшментом і значною частиною представників наукової еліти. Предметом дискусій здебільшого є спосіб трактування історичних подій та фактів. Якщо сказати іншими словами, то йдеться про історичну пам'ять та її трактування.

Відомий дослідник впливу історичної

пам'яті на політичний клімат будь-якої гіпотетично взятої держави Аллан Мегілл у своїх дослідженнях звертав увагу на спосіб трактування колективної ментальності. Він звертав увагу на те, що світоглядні імперативи історика-дослідника досить часто не співпадають із світоглядними імперативами влади, влади тої держави, громадянином якої є конкретний дослідник чи дослідники історії. А. Мегілл намагався з'ясувати, як така ситуація впливає на відображення історичної правди у дослідженнях тих істориків, які усвідомлюють різницю між своїм баченням суті історичних подій і баченням влади. Він пояснював, що вимога влади розуміти історичні події «правильно» впливає на якість історичних досліджень: «Потреба пам'ятати, що трактувати минуле у “правильному” вигляді звучить виможливо і можна очікувати, що історики будуть виконувати свою роботу на угоду тим, хто їм платить, і тим, хто відчуває, що їхні власні соціальні і культурні імперативи повинні бути обґрунтовані» [7].

Справа в тому, що А. Мегілл – представник істориків Заходу, але аж ніяк не «пострадянських» і тим паче не українських істориків. А. Мегілли не знайома практика брутального нав'язування «правильного» трактування історичних подій, так, як це практикувалось в Україні за часів домінування російсько-комуністичної влади. Історична наука західноєвропейських держав розвивалася без вольового втручання з боку влади і «робота істориків на угоду тим, хто платить» не означала радикального втручання у трактування історичних подій чи їх «підкоригування» до вигляду навпаки. Ознаки врахування позиції влади у висвітленні історичних подій в історичній науці країн Заходу, безумовно, були, хоча історичні події ніколи не висвітлювались до вигляду – «навпаки», як це широко практикувалось у СРСР.

Ситуація в сучасній Україні у сенсі «правильного» висвітлення історичних фактів і подій унікальна, оскільки після проголошення незалежності України дослідницька діяльність українських істориків базувалася лише на особистому ентузіазмі. На проведення історичних досліджень українська держава коштів не виділяла зовсім. Саме ця обставина дає нам можливість стверджувати, що після проголошення державної незалежності українська історична наука розвивалася цілком природним шляхом і історична правда не підкоригувалася «тими,

хто платить», бо історичні дослідження не оплачувались зовсім.

На такому тлі ми спостерігаємо дві системи світобачення в Україні. В основі однієї системи лежить світобачення «п'ятої колони», тобто прихованої антиукраїнської опозиції, в основу другої системи світобачення покладена національно-патріотична ідея. Ці дві системи світобачення протистоять одна одній. «П'ята колона» представляє собою зрусифікованих українців, або як їх ще називають в середовищі простого народу – «хохли», а їхні противники – це представники національно-патріотичного середовища української інтелігенції, які є і були завжди виразниками української національної ідеї. Світобачення представників «п'ятої колони» відповідає певній меті, яка конкретизується явним сприянням ворожій державі опанувати український життєвий простір і знищити або асимілювати український етнос. Відома українська дослідниця історичних процесів, Лариса Нагорна, опублікувала доволі резонансне дослідження ролі історичної пам'яті у становленні самосвідомості особи. Публікація Л. Нагорної з'явилася у 2010 році у журналі «Історичний журнал» і присвячена повністю проблемам історичної пам'яті. Авторка статті досить наполегливо намагається підвести свої сентенції до застереження висловленого свого часу Гансом Файхтінгером, яке вона цитує і вказує, що застереження Файхтінгера слід взяти до уваги українським історикам, бо застереження стосується «постійної турботи про здобуті у мирі і спокої цінності, норми і системи рекомендацій». Далі Л. Нагорна додає до наведеної цитати слова від себе без розділового знаку: «застереження ніби прямо адресоване українським історикам». Треба розуміти, що цим додатком Л. Нагорна ненав'язливо закликає українських істориків до самоцензури, оскільки історична пам'ять порушує відчуття «здобутого спокою і миру» у нашому суспільстві.

Зауважимо, що історична пам'ять завжди була безвідмовною зброєю в боротьбі з агресорами, особливо в тих випадках, коли йшлося про виборювання суверенітету держави. Пропонований Л. Нагорною у її статті шлях «цінувати суспільний спокій» – шлях відмови від боротьби. Результати такого шляху ми бачимо на прикладі здачі Криму та частини територій Луганської та Донецької областей.

Шляхом замовчування історичної правди, якою б то благородною метою це не було продиктовано, можна досягти лише відстрочення

агресії ворога. Якщо розшифрувати закладену в статті Л. Нагорної ідею більш простими і зрозумілими словами, то процитоване застереження виглядатиме як порада дотримуватися прийнятної для злочинця поведінки жертви його злочину. Жертва, за ідеєю Л. Нагорної, для того щоб не порушувати «суспільного спокою і миру», не повинна звертати уваги на вчинений злочин, бо це порушувало б «... здобуті у мирі і спокої цінності, норми і системи рекомендацій...». Тобто жертва, на яку злочинець вчинив розбійний напад і згвалтував її, з міркувань «турботи про здобуті в мирі і спокої цінності» мусить не звертати уваги на вчинене насилля, бо весь «процес» відбувся «у мирі і спокої», оскільки перед тим, як вчинити акт насилля, розбійник «заспокоїв» свою жертву ударом важкого дубця по голові. Якщо керуватися логікою Файхтінгера і авторки згаданої вище статті, то жертва брутального насилля не повинна навіть признаватися в тому, що вона згвалтована, бо все відбувалося цілком мирно, а зайвий шум і словесне згадування про цю подію порушують досягнуту (дубцем) стабільність і спокій.

Властивість історичних знань впливати на стан політичного клімату в державі та чинити вплив на формування ознак патріотизму як складової колективної ментальності центром уваги не тільки патріотів України, але і наших ворогів та тої частини українців, яку ми називаємо «п'ята колона». Тобто тих українців, які піддалися русифікації, та ще тих мігрантів, які прибули в Україну і залишилися духовними чужинцями, а, по суті, закамфльованими ворогами.

Мусимо визнати, що в українському суспільстві в результаті відсутності чітко визначених обрисів виховної політики представники «п'ятої колони» стали активно і брутально нав'язувати фальшиву модель історичного бачення історичних подій. На важливість історичної пам'яті у формуванні громадянсько-патріотичної позиції вказує і Л. Нагорна: «На відміну від пам'яті, як такої, історична пам'ять «генетично» запрограмована на оцінку. Їй притаманні не просто пригадування й відтворення, але й своєрідний рефлекс сприйняття чи не сприйняття, схвалення чи осуду» [8]. Про специфіку трактування історичної пам'яті можна б було не згадувати, якби війни на інформаційному поприщі не ставали все запеклішими

У цій ситуації українські фахівці-історики повинні або виявляти позицію україноцентризму і укріплювати незалежність української дер-

жави, або іти по второваному «малоросами» і «тутейшими» шляху послуху і конформізму.

У разі нехтування знанням історичної пам'яті є небезпека виникнення цілком реальної загрози породження нових розбіжностей у характері взаємостосунків між Україною і Росією, Польщею, Угорщиною та іншими сусідніми державами. Дослідження історичної правди про такі події, як пацифікація в Західній Україні у 30-ті роки, причини проведення операції «Вісла», політичні репресії, які проводились в Україні у 30-ті роки, роздача домінуючими в Україні державами території України без згоди на те самих українців, геноцид українського етносу голодоморами тощо, може викликати зайві емоції, що може спричинити дидактичний вплив на наше суспільство і на політичні настрої в сусідніх державах. Існує безліч історичних фактів, які потребують рівноправного обговорення і ухвалення спільного рішення, яке б відповідало загальнолюдським критеріям щодо вибудовування цивілізованих міждержавних стосунків. Людство вже має досвід, як виходити із складних і суперечливих ситуацій. Для нормалізації стосунків України з Росією російській Думі і главі російської держави потрібно лише визнати вину Росії перед українським народом і публічно вибачитись за ті втрати і кривди, які були заподіяні Росією українському народу під час реалізації її планів щодо опанування життєвого простору українців і спроб очищення цього простору від місцевих мешканців або заміни місцевого населення росіянами чи зрусифікованим етноелементом. Визнання вини було б цілком прийнятним варіантом політичної поведінки керівників Росії. Ніколи не треба забувати, що історія взаємостосунків України з Росією – це історія боротьби українців за незалежність, оскільки Росія, починаючи з 1654 р., увесь час намагалася «братньою» рукою задушити Україну і позбавити українців їхнього життєвого простору. Торкаючись теми російсько-українських взаємин, слід зазначити, що російські історики характер політики своєї держави усвідомлюють і намагаються пом'якшити звучання деяких термінів, звучання яких може компрометувати політику їхньої держави. Наприклад, у російських ЗМІ останні десять років такі слова, як агресія, окупація, анексія тощо старанно замінюють на «благозвучніші»: «собіраніє руських земель», «освоєніє», «воссоединеніє», «территоріальніє приобретенія», «добровольное вхожденіє», «уміротвореніє»,

«освобожденіє», «обрусеніє края», «братская помощь», «введеніє ограничененого контингента», «защита русскоязычного населенія», «принужденіє к міру». А нинішній президент Росії Володимир Путін цілком недвозначно поставив крапки над всіма тими термінами, виразивши двома словами зовнішню політику Росії – «мочіть в сортіре»[9].

Якщо ми згадаємо як закінчили життя кошовий отаман Петро Калнишевський, наказний гетьман Павло Полуботок, Симон Петлюра, Євген Коновалець, Степан Бандера, Василь Симоненко, Алла Горська, Володимир Івасюк і багато-багато інших видатних українців, то мусимо зазначити, що політика Росії стосовно сусідніх держав завжди постійно відзначалася агресивним характером.

Нинішня агресія Росії в Криму і на Сході України цілком вкладається в логіку розвитку її політики стосовно України. Теперішня агресія Росії виглядає як результат нехтування українськими політиками процесу відродження історичної пам'яті, передусім у середовищі українства.

«Політика пам'яті – це і є процес вибудовування співзвучних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого. Саме у цій інформаційно-символічній сфері відбувається “битва за минуле” із гострим зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Оскільки певним чином змодельоване минуле є цінним символічним ресурсом і має власний мобілізаційний потенціал, його інтерпретації у поляризованих соціумах набирають силу ідеологічної зброї» [8, с. 3–13].

Не випадково Росія, використовуючи представників «п'ятої колони», намагалася до недавнього часу вести інформаційну війну за свідомість українців ще з шкільного віку. Зауважимо, що саме в школах на уроках історії в учнів формується почуття Громадянина і Патріота. Згідно зі шкільними програми в українських школах вивчення історії починається з 5 класу.

У 2012–2013 рр. історик із Запоріжжя, Сергій Терно, опублікував низку суттєвих зауваг і пропозицій щодо змісту тодішнього підручника з Історії України, який був випущений масовим тиражем саме для учнів 5-го класу:

«В програмі для п'ятого класу не зазначено жодної персоналії в жодній із її частин. Перше знайомство з історією України в школі постає без історичних постатей, що взагалі є нонсенсом... Замість п'ятох тем – лише три розділи. Кількість годин залишилася без змін, але здійс-

нено суттєвий перерозподіл часу на висвітлення славетних та знакових сторінок історії України...» [10].

Цитуємо С. Терно далі: «... Картина видається більш ніж жахливою: замість 27 годин на вивчення доленосних подій української історії за старою програмою, п'ятикласникам відтепер доведеться опанувати їх лише протягом 12 годин...»

... замінено формулювання в програмі для 5-го класу: замість «Київської держави» – «київські князі»; замість «Козацької республіки та Української козацької держави» – «Українське козацтво в битвах і походах» та в революції 1917-1920 рр. тощо...» [10].

Далі щодо програми з історії України для 5-ти класників Сергій Терно зазначає так: «Отже, зникає поняття «Українська держава», натомість постають окремі знеособлені фігури князів, козаків тощо. Не менш значущим для розгляду є подання подій 1917-1920 рр. Зверніть увагу як зміщено акценти у представленні змісту навчання – це не Українська революція, це не відродження української держави, а просто-напросто українці в революції...» [10].

С. Терно вважає, що підручники з історії України для 5-го класу нав'язували учням специфічне сприйняття історії України на підсвідомому рівні. Такі підручники «навіюють нам думку, що не було ніякої української держави, не було видатних українців, які обстоювали ідею української державності...» [10]. Цей же автор публікації відмічає, що з навчальної програми для учнів 5-го класу з історії України (затверджена у 2012 р.) вилучено імена славетних українців, борців за волю українського народу: Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, Івана Франка, Лесю Українку тощо.

«... Речі можна називати по-різному, але така заміна імен має на меті применшення значення української історії, прищеплення почуття меншовартості», – наголошує С. Терно [10].

Було б помилкою вважати, що Міністерство освіти і науки, вилучивши згадки про найбільш знакових особистостей в історії України, не ввело нових. Такими «новими» персоналіями, з якими повинні були знайомитися п'ятикласники, стали «заяложені» комуністичними ідеологами постаті першого секретаря ЦК компартії України Георгія П'ятакова і зверхника сформованої за межами України більшовицької банди червоних Миколи Щорса. «Нові» персоналії, введені Міністерством освіти у програму з історії України

для учнів 5-ти класників, відомі в історії України тим, що «мечем і вогнем» боролися зі спробами українських патріотів відбудувати незалежну державність України у 20-х роках ХХ ст. [10].

Підсумовуючи нинішній стан ідеологічного забезпечення розвитку України як суверенної держави, мусимо констатувати, що великим успіхом у цьому напрямі є визнання представниками чиновницької державної номенклатури того, що проти України Росія інтенсифікує і загострює розпочату ще у XVII ст. інформаційну війну. Після такого визнання в Україні було б доцільно провести науково-практичну конференцію і визначити парадигми, згідно з якими відбувається ворожа агресія, проаналізувати необхідні методи і заходи протидії агресорам з подальшим розповсюдженням матеріалів конференції в освітньо-виховних закладах та інституціях ідеологічного наповнення.

Проблемами захисту інформаційного простору мають займатись відповідні державні інституції, а самодіяльні громадські організації та громадськість повинні їм допомагати. Проте ми сьогодні бачимо, що інтереси України в цій галузі боронить неурядове об'єднання – український «Кіберальянс» (UCA). Його створила неурядова організація «Кіберхунта» разом з трьома іншими командами: Falcons Fame, Trinity, RUH. Українські фахівці з електронних комунікацій і медіа називають себе «хактивісти». На сьогодні в активі «хактивістів» – злами переписок ватажків угруповань «ЛНР» і «ДНР» з їхніми російськими кураторами, видалення з сайтів Росії та «ЛДНР» брехливих повідомлень на адресу України (замість неї «хактивісти» публікують відео-звернення) і ведуть активну боротьбу з фейками.

І на завершення. Чому після того, як Україна проіснувала у статусі незалежної держави більше як чверть століття, досі не існує програми формування інформаційної політики? На це питання повинні дати відповідь науковці гуманітарних наук, зокрема й історики. Повинна бути вироблена державна системна концепція. І не приділяється належна увага відповідних державних інституцій, оскільки така ситуація впливає на якість освітньо-виховного процесу в державних ВНЗ і школах, то відповідні державні інституції повинні приділити належну увагу вирішенню цієї проблеми, адже освіта як складова фундаменту держави є одним із найважливіших інструментів поширення інформаційної політики держави, яку будує український народ.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Гунчак Тарас. Промова на зборах інтелігенції в Умані. Червона калина. Ч. 15. 1991.
2. Бойко О. Д. Історія України: навчальний посібник 3-тє видання, доповнене. Київ : «Академвидав» 2008. 677 с.
3. Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць / гол. ред. Солдатенко В. Ф. Вип. 5. URL: www.memory.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk5.pdf.
4. Арон Раймон. Мир і війна між націями. Стратегія і мета війни. Київ : Вид. «Юніверс», 2000. С.47.
5. У Парижі відкинули московські претензії на королеву Анну Київську. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28588396.html>
6. Кабачинська Світлана Щеплення безпам'ятством. Дзеркало тижня. 2012. URL: https://dt.ua/SOCIETY/schepennya_bezpamyatstvom_.html.
7. Магилл Алан Историческая эпистемология. Москва : «Канон». С. 93.
8. Нагорна Л. Історичний процес та історична пам'ять: влада стереотипів // Історичний журнал. № 1–3. 2010.
9. «Мочить в сортире»: в России издали трехтомник с цитатами Путина. URL: <https://www.obozrevatel.com/.../62594-mochit-v-sortire-v-r...>
10. У Табачника з програми історії для 5-го класу вилучили термін «Українська держава». URL: <http://tyzhden.ua/Ntws/72459>.

REFERENCES

1. Hunchak, Taras. (1991). Speech at the meeting of intellectuals in Uman [Promova na zborakh intelihentsii v Umani]. Chervona kalyna Red viburnum. P. 15 [in Ukrainian].
2. Boiko, O. D. (2008). Istoriia Ukrainy: navchalnyi posibnyk 3-tie vydannia, dopovnene [History of Ukraine Study Guide, 3d edition, supplemented]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Soldatenko, V. F. (Ed.). Natsionalna ta istorychna pamiat: zbirnyk naukovykh prats [National and historical memory] No. 5. Retrieved from www.memory.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk5.pdf [in Ukrainian].
4. Raymond, A. (2000). Peace and War Between Nations [Myr i viina mizh natsiiamy]. Stratehiia i meta viiny – Strategy and Purpose of War. (p. 47). Kyiv: Publishing house “Universities” [in Ukrainian].
5. U Paryzhi vidkynuly moskovski pretenzii na korolevu Annu Kyivsku [In Paris, Moscow rejected claims of Queen Anne of Kiev]. Retrived from <https://www.radiosvoboda.org/a/28588396.html> [in Ukrainian].
6. Kabachynska, S. (2012). Immunization with delirium [Shchepлення безпам'ятством]. Dzerkalo tyzhnia – The Mirror of the Week. Retrieved from https://dt.ua/SOCIETY/schepennya_bezpamyatstvom_.html.
7. Mahill, A. Ystorycheskaia epystemolohyia [Historical Epistemology]. (p. 93). Moskva: «Canon» [in Russian].
8. Nahorna, L. (2010). Historical process and historical memory: the power of stereotypes [Istorychnyi protses ta istorychna pamiat: vlada stereotypiv]. Istorychnyi zhurnal –Historical journal. No. 1-3 [in Ukrainian].
9. «Mochyt v sortyre»: v Rossyy yzdaly trehtomnyk s tsytatamy Putyna [“Soak in the toilet”: a three-volume edition with Putin quotes was published in Russia]. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/abroad/62594-mochit-v-sortire-v-rossii-izdali-trehtomnik-s-tsitatami-putina.htm> [in Russian].
10. U Tabachnyka z prohramy istorii dlia 5-ho klasu vyluchyly termin «Ukrainska derzhava» [Tabachnik removed the term «Ukrainian State» from the history program for the 5th grade]. Retrieved from <http://tyzhden.ua/Ntws/72459> [in Ukrainian].

Чорномаз Богдан Данилович

Кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
20300, м. Умань, вул. Садова, 2

Email: chornomaz.bogdan@gmail.com

Chornomaz Bohdan

Ph.D. of Historical Sciences, Assoc. Prof.
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
2, Sadova str., Uman, 20300, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0588-8531

Цитування: Чорномаз Б. Д. Національна пам'ять як зброя в інформаційній війні. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 11. С.69-80.

Citation: Chornomaz, B.D. (2019). Natsionalna pamiat yak zbroia v informatsiinii viini [National memory as a weapon in the information war]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22 (11), 69-80.*

Стаття надійшла / Article arrived: 25.10.2019

Схвалено до друку / Accepted: 28.11.2019